

ГАЛЛА, АСКАРЛИК, ЕР ВА ТАЗМИНОТИ ХАРБИЯ

Тошкандда бўлатургон маориф курултойига кўшулмок учун Самарканд анжумани маориф жамияти тарафидан бормокчи эдим. 15 инчи июлда Самарканд мусулмон шўросига бориб, Тошкандга бормогимни билдуриб, агарда галла тўгрисинда менга бирор иш тобшурилса, бир жой(и) кегуришимни ифода этдим. Мусулмон шўроси хам галлаларнинг забти ва кўлга олинишига мукобил экан. Шунинг учун аввало маним фикримни эшитиб, фойдали билиб, сўнгра ман билан Тошканддаки Ниёзуф отига мандат (ваколатнома) бердилар.

16нчи июлда Тошкандга кирдим. Йўлда вагўнда одам кўблиги учун ўтуриб бордик. Онда бориб Ниёзуф билан бирга hozирги Туркистон "хукуматининг раиси Тобулин афанди хузурига кирдик. Ва ушбу тубандаги масъалалар тўгрисинда сўйлашдук: 1) галла; 2) аскар олиш; 3) тазминоти харбия; 4) ер ва сув масъаласи.

Хозирги хукумат ва хам Туркистон мусулмонларининг нафъи нуктаи назаридан юкоридаги масъалалар хусусинда эътидол ва осон йўлларни кўрсатиб, таклиф этдим ва ўзимни йигирма йиллик мухаррирлик ва журналистлик, 25 йил халк ишига аралашиб ва бир неча дафъа саёхат этиб, дунё ва мусулмон, хусусан, Туркистон мусулмонларининг тирикчилигига хосил этган тажрибам юзасиндан хулоса ва салохияти ватан ва Туркистоннинг тинчлиги номига бир хейли таклифотда бўлдум. Туркистоннинг hozирги дохийий ва хорижий душманлари ахволини ва халойикнинг ахволи рухия ва эътикодия ва маишиясига бир оз бўлса хам ахамият бермак ва риоя килмок кераклигини билдирдим.

Тобулин афанди бу сўзларга ахамият бергандек кўрунди. Ниёзуф билан Жўрабойуф афандилар хам hozир эдилар ва маним сўзларимни тахийя этдилар. Юкоридаги масъалалар тўгрисинда таклифларимнинг хулосаси шу эди:

Биринчи, галлани тамоман ва ўзига заруридан бошқасини хукумат бутун ўз кўлига олиб, галла олиш ва сотишни, галла бозорини, хатто, хусусий нонвойхоналарни манъ килмок ва бу ҳақда лойиха тузмак учун мамлакат озука комитетлари тарафиндин сиезд чакирилгон экан. Бул тўгринда маним таклифим шу бўлдики. Бозор очик бўлсун, аммо вилоят ва уезддан галла чикорилмасун ва омбордорларнинг галла олиши манъ

килинсун. Такса (катъий бахо) асло бўлмасун. Факат галла эккан дехконлар бир ботмон экилган ердан тўрт пуд галла такса юзасиндан берсунларким, бу хам, аввало, дафтар бўлуб, сўнгра берилсун.

Иккинчи, аскар масъаласидирки, бу хар нарсадин мухим ва мунинг умумий бўлуши лозим. Аммо мусулмонлар хануз шунга ўрганмаган ва хам дохили фитначилар кора халкнинг фикридан фойдаланиб, эхтимолки, баъзи бир фитналарга сабаб бўлсалар. Ва хам номаълум ва сиёсатан фикри билкулли нотўгри кишилар кўлига ярок ўтуб, эхтимолки, кутулмаган ёмон ходисалар пайдо бўлса. Шунинг учун таклиф киламанки, то халк ўрганиб, бироз ахвол ўзгаргунча умумий аскар олинмай, кўнгилли тарикинда таргиб ва ташвик билан хам халкнинг ахволига караб олинса эди. Чунки...

Учинчи, тазминоти харбия масъаласидирки, бу Туркистоннинг хар ериндин зиёда Самаркандда хукм сурди ва Самарканднинг бойлари бошка жойлардан оз бўлса хам рус, яхудий, мусулмонлар ёлгиз Самаркандда саккиз миллийун кадар тазминот ва уч-миллийун кадар очлик солиги бердилар ва бу каторда баъзи камбагал ва паст холли кишилар хам жабр кўрдилар. Мунинг таксими устинда баъзи бир одилсиз ва инсофсиз кишилар туруб ришватхўрликлар хам бўлиб ўтди. Хулоса: хар холда Самарканддин янгидин тазминоти олинмаса эди. Чунки хозирда маъишат ва сиёсат осойишталикни талаб этадур. Халк хам очлик ва кимматчилик ва шунга ўхшаш огирликлардан хориган ва асабийлашгандур. Окча керак бўлса, бошка йўллар билан солиг тарикинда тўпланмоги мумкинмур.

Тўртинчи, ернинг таксими масъаласидурки, баъзи бир агарчи кичик дехконларники бўлса-да, таксим килинмокчи ва балки таксим бошланибдур. Баъзи бир кичик дехконларнинг галласини хам тамоман забт килмокга карор килгон жойлар хам бор экан. Холбуки бул бобда хануз Марказий Туркистон хукуматидан бир амр йўк экан. Шунинг учун бу ишларни Марказий хукуматнинг чикаргон конунидан сўнгра килинса эди. Мана ушбу ишлар хам хозирги хукуматнинг сиёсатига зарарликдур. То таъкикланиб Туркистоннинг умум халки ва ери истатистик хисоби-ла рўйхат бўлиб, конуний бир карор чикарилгунча, кичик дехконларнинг ва кичик тегирмон ва кичик корхона ва устахоналарнинг «нотсиёлизатсия» си (ёинки таксими) мавкуф (тўхтатиб) колдурилса эди. Холбуки, Туркистонда, бохусус бизнинг Самаркандда ери кўб киши ниhoятда оз бўлуб, ерлар аксарияти ила дехкон ва майда мулкдорлар кўлиндадур.

Хозирги хукуматнинг раиси Тобулин афанди билан музокарамиз икки дафъа бўлуб, бир соатдин зиёда чўзилди. Тобулин афанди юкоридаги масъалаларнинг мухимларини ёзиб олиб, яхши ваъдалар берди. Галла иши сиездидида бўлур, деди. Самаркандда аскарнинг

кўнгилли равишда олиншига ва янгидин тазминот олинмаслигига ва ҳам ер таксимини мавкуф қолишига фикри бирлигини сўйлади. Ва бу тўғрида тадбирлар кўрарга ваъда этди. Ва хозирги таксимнинг нотўғрилигини сўйлади. Самарканддаги доираларга бул тарзида коғоз юбормакни ҳам ваъда этди. Хулоса: сўзимни яхши тинглади ва яхши қаради. Ман шундай билдимки, маъқул сўзни болшавик ҳуқумати эшитар экан, айб ўзимиздаки кўшулмаимиз ва узулук йўриймиз.

Галла тўғрисидаки ишни тамом этмак учун Ниёзуф билан «Туркистон ўрток қурултойи»га бордик. Кўб музоқара ва сўзлардин маълум бўлдики, бир қисм аъзоларининг фикри шулки: Туркистон бутун галлаларни эғасининг ва дехқонларнинг ўзига қифоя қилатургон овқатиндан бошқасини бир ерда жамлаб, сўнгра хар қимга муқарраридек бир қадокдин яқун ва оз бермакчи ва бутун галла бозорини, хатто, хусусий нонвойхоналарни берқитмакчи эканларки, бу ишларни аввалдан «пализатсия» номини эшитгандин маълум бўлуб эди. Муниг Туркистон ахлининг маъишатиға тўғри қелмаслиги ва галлаларнинг ер остиға қириб қетиши, Бухоро ва бошқа тарафдин қелмаслиги, хулоса: нарх ниҳоятда кўтарилиб, қамбағалларға ва балки бутун халойиқға зарар ва машаққат бўлурга мунй бир неча дафъа такса тайинланганда натижаси кўрулди. Агарда галла олинмоқчи бўлунса, уйлар ва ховлилар ахтарилиб маъмурлар билан халқ орасинда баъзи қутилмаган ходисалар қикиб қолса ажаб эмасдур.

Хулоса: кўб сўйланганум сўнгра бизнинг таклифимиз биров ўзғартирилиб икки қунги мажлисдан сўнгра шул равишда қабул қилинди. Чунончи, бир дисатин (яъни- тўрт таноб) гача экин эккан қиши ҳеч нима бермайдур. Бир дисатиндин ўн дисатингача хар дисатинасидан тўрт пуддин берадур. Ўн дисатиндин 50 дисатингача экканлар хар дисатинасидан сакқиз пуддин, юз дисатиндин ортуқ экканлар хар бир дисатиндан 10 пуддин берарлар. Ва бу олингон галлалар муфт—тегин олинмайдур, балки такса тайинланиб пул тўлаб олинур. Ушбу таклифим унга мақбул 37 қишининг товуш ва икки қишининг бетарафлиги ила қарор берилур. Нарҳиға қелгунча ихтилоф бўлди. Бошқалар 30 сўмдин 15 сўмгача таклиф этибдурлар ва эҳтимолки хар вилоятнинг таксаси бошқа бўлса ва маҳаллий шўроларға такса иши хавола қилинса. Мана биродарлар, Тошқандға бориб қилгон ишимиз шудир. Бу майда-чуйда галлаларни розилиқ билан берсақ керак. Ўшандок онбордорларнинг галла олмақидин ўзларини сакламоқлари керақдур. Чунки онбордорларнинг галласини, эҳтимолки, тамоман забт қилинса.

Маним юқоридаги таклифим бутун Туркистон учун қабул қилинди ва ўз фикримча, Туркистонли ватандошларимнинг буни жон ва қилдин қабул этиб, тезлик билан беришлари лозимдур. Агарда умумдан галлани олмақға қарор бўлинса эди, ман халқнинг устиға бўлатургон қулфат ва оғирлиқдин ниҳоятда кўрқар эдим. Хар қимнинг уйи охтарилур эди ва балки ёмон ходисаларға сабаб бўлуб, моли ва жони кўб зарар бўлишини ўйлардим. Лекин, алхамдулиллох бу таклиф қабул қилинди ва Туркистон учун

миллиардларча зарар ва балки бизнинг андоза фикриямиз ҳам ташкари зарар ва кулфатларнинг йўлини бу таклиф ва қарор боғлади. Агарда умум тарафиндан бу таклиф ва қарор яхшилик билан қабул этилиб, кам ва зиёдасиз ижро қилинса, ўзимни хушбахт санар эдим. Мухтарам уламо, хазрати ва ахли фикр бу таклифни ахли халқга тушунтуруб тездан ўрунга келтирмакликнинг нафъини ҳалойикга онглатсалар эди. Шуни ҳам билмак керакким, бир десатин, яъни тўрт танобгача экилган галладан ҳеч бир нарса олинмайдур. Мева ва бедазор, ер олмаси (картошка), сабзи ва бошка шуларга ўхшаш нарсадин олинмай, фақат галла, яъни дони экилган ерлардин олинадур. Туркистоннинг баъзи ерларинда бир десатин 4 таноб ва баъзи ерларда 6 таноб ҳисобланадур. Аммо ҳозирги қоидага десатин ҳисоби ила яъни бир танобни 300 соржин ҳисоблаб олинур. Бир таноб 400 соржинлик жойлар бир ярим танобга бир пуд галла термарлар. Бир десатин 3400 мураббаъ (квадрат) соржундур.

Фикримча, лозимки ҳар даҳа ва кишлок учун махсус комиссия сайлануб, ҳар қимнинг неча таноб ерда нима эҳкани, аввало, рўйхати ва ўлпон солиқ дафтаридек рўйхат бўлуб, уезд комиссориянинг ва бу тўғридаки алоҳида бош комиссиянинг мустаҳкам этишидан сўнгра, галлани йиғиштуруб, ҳар бир дехқонга махсус дафтарда босма санад (ҳужжат) берилса эди. Токи, хиёнат бўлмасун. Албатта, бу иш тўғрисида ҳар уезд ва вилоят учун алоҳида бош комиссия тайинланса лозим. Ҳар вўлустнинг галласи ўзинда тўпланиб керакинча бошка жойларга олинур.

Биз ҳозир бўлгон Тошқанддаги Туркистон ўлкаси ўрток қурултойига ҳар уезд шўроларидин уч нафардин киши чақирилгон экан. Сирдарё ва Фарғонадин бир неча нафар мусулмон бор эди. Аммо бизнинг Каттакўргон, Хўжанд, Жиззах ва Самарқанд уездиндин биргина нафар ҳам мусулмон йўк эди. Демакки, хануз халқимиз уйқуда бўлуб, ўз нафъи ва зарури учун қайгурмай, болта келгунча қундадек ётадур. Устига бир йўқни қўйгондан кейин дод дейурга ул вақтда иш ўтган бўлур. Бу ёмон одатни ташламок керак. Замон бошка замондур.

Тошқанднинг барча расмий комиссорияти ва ҳукумат доиралари ҳозирда қайнайду. Ҳар биринда Туркистон учун зокун (қонун) лойиҳалари тузилмоқдадур. Бир неча мажлисга қаминани таклиф этдилар. Баъзисига боролдим. Мусулмон тилини русий ҳукумат тили этмак мажлисига ва ҳам Туркистон учун миллий комиссориятлар қонунининг музоқараси мажлисига бир неча дафъа бордим ва лойиҳалари боб-боб ўқулуб, бизнинг таклиф ва тасхиларимиздин баъзиси қабул қилинди. Агарда одам бўлса, миллат нафъига ишланатургон ишлар қўб экан.

Туркистон мактаб ва мадрасалари, вақф ва қозихоналар учун лойиҳалари

тузилмакдадурки, бизнинг ахли фикр ва донишларимизнинг иштирок этмаклари лозимдур. Мусулмон шўроларимизга вожибдурки, шундай ишлар учун одам — делегат талаб килинганда салохиятлик ва муносиб кишиларни сайлаб юборсалар. Хозирги ҳукуматга одам керакдурки, муни иш устундагилар ҳам сезибдурлар. Чунончи, ҳукумат аъзоларининг бир мажлисинда Эрон ва Афғонистон давлатларига кўнсул юбормак масъаласи кўзголиб, баъзи рус ва мусулмонлар бу хизмат учун мани муносиб кўруб юбормакчи бўлгонлар эканки, ман буни эшитиб, нохушлигим учун сафар машаккатини кўтара олмаслигимни баён этдим. Зотан мен мактаб ва мадрасалар учун бўлатургон курултойга борган эдим. Йўлларнинг боғлангони учун курултой мавкуф колди. Бовужуд шул бултургидаги комиссияга бордим. Мадрасалар прўгроммасини кўруб бир оз зичлаштирмакга таклиф этдим. Чунки мутасарруф прўгромдаки дарсларни мадрасаларга киргузмак билан ундай дарсларни айтатургон мударрислар йўқдур... Фаннинг ибтидоий таълимини кўрмаган кишига киргузуб таълим бермакдин фойда чикмайдур. Охиринда шуни моъал-таассуф икром этаманки: сиёсий, илмий, маиший ва аскарый йўлларда замон биздин кўб ишлар талаб этадур ва бу ишлар чун замонимиз мусоиддур. Аммо бизда ишлайтургон одам ниҳоятда оз ва бори ҳам ишламайдур ва ёинки эгри кетадур. Бу фурсатлар ўтганларидек ўтуб кетар. Сўнгра пушаймонликдин бошка кўлда бир нарса колмас, масалан, хозирда аскарый ва илмий ишлардан кочамизким, бу, бир боланинг мактабдин кочгонининг ўзгинасидур.

«Мехнаткашлар товуши» газетаси, 1918 йил, 2 август.